

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Semantyka i składnia czasownika odkryć

Author: Tomasz Nowak

Citation style: Nowak Tomasz. (2009). Semantyka i składnia czasownika odkryć. "LingVaria" (2009, nr 2, s. 47-57).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Tomasz Nowak
Uniwersytet Śląski
Katowice

SEMANTYKA I SKŁADNIA CZASOWNIKA *ODKRYĆ*

Wstępne ustalenia

Niniejsza praca ma zarówno charakter analityczny, jak i teoretyczny. Odślaniając zawartość treściową wybranych jednostek leksykalnych, podejmę w niej trud dotarcia do świata przez język. Nawiążę przy tym do teoretycznych ustaleń dwóch współczesnych koncepcji semantycznych, mianowicie: redukcyjnej semantyki składnikowej i modelu „Sens ↔ Tekst”. W artykule skupię się na ciągach znaków zawierających w swojej budowie graficzny segment *odkryć*. W szczególności zaś swoją uwagę skieruję na dokonany, propozycjonalny czasownik *x odkrył, że q*, stanowiący strukturalny i semantyczny ośrodek zdań typu *Einstein odkrył, że $E = mc^2$* . Swoje hipotezy postaram się uzasadniać, konstruując zdania semantycznie wątpliwe, zwłaszcza sprzeczne.

1. Przegląd materiału językowego

W tekstach współczesnej polszczyzny, w słownikach językowych i korpusach tekstowych (zob. literatura), tytułowy segment graficzny występuje w bardzo wielu różnych otoczeniach słownych, które przytaczam rozlegle, między innymi, gwoli ilustracji:

- (1) *Wtedy odkryła przed nim całe swoje zgrabne, wysportowane, opalone ciało.* (PSWP)
- (2) *Odkryła koc i poprawiła chorego na pościeli.* (USJP)
- (3) *Kiedy zabrzmiał hymn, wszyscy powstałi i odkryli głowy.* (ISJP)
- (4) *Kiedy statek wypłynął z portu, odkryła się przed nami duża przestrzeń otwartego morza.* (ISJP)
- (5) *Niedawno odkrył przyjemność podróżowania.* (USJP)

- (6) *Możemy także odkryć na nowo i zachwycić się głęboko pięknem przyrody.* (NKJP)
- (7) *W świetlicy można odkryć radość, spokój, odzyskać pewność siebie, poznać własną niepotrzebność, swoje mocne strony i talenty.* (NKJP)
- (8) *Wyjawiając mu swoje uczucia, okazała słabość, odkryła się, zdała się na łaskę pana i władcy.* (ISJP)
- (9) *Odkryj mi, proszę, swój sekret na zachowanie żywotności i urody na długie lata.* (PSWP)
- (10) *Niepotrzebnie odkryła przed stryjem swoje zamiary.* (SSG)
- (11) *Jeszcze w liceum odkrył ją słynny reżyser.* (USJP)
- (12) *Bogusławski odkrył w nim nieprzeciętne zdolności aktorskie.* (SSG)
- (13) *Odkryłem w tym koniu talent do skoków.* (SSG)
- (14) *Ze zdumieniem odkrył, że nie mieści się w kupione przed rokiem spodnie.* (ISJP)
- (15) *Uniósł brwi, jakby dopiero teraz odkrył jego nieobecność.* (SJPD)
- (16) *Odkryłem kilka osiodłanych koni w zaroślach.* (SSG)
- (17) *Indyjscy archeolodzy odkryli w zachodnim stanie kości dinozaura.* (NKJP)
- (18) *Przyjmuje się powszechnie, że to Kolumb odkrył Amerykę.* (ISJP)
- (19) *Ten sławny uczony i podróżnik odkrył niedawno w głębi brazylijskiej puszczy, nieznaną jeszcze nauce plemię.* (SSG)
- (20) *Odkrył nieznaną gatunek motyli/roślin/nowy pierwiastek.* (SSG)
- (21) *Opanowanie energii jądrowej odkryło przed ludzkością nowe perspektywy.* (SSG)
- (22) *Kto odkrył prawo zachowania masy?* (SSG)
- (23) *Naukowcy odkryli zasadę powstawania i działania ceramidów w organizmie człowieka.* (PSWP)
- (24) *W roku 1978 James Christy, astronom z Obserwatorium Marynarki Wojennej USA, odkrył, że Plutona obiega księżyc, nazwany Charonem.* (NKJP)
- (25) *Fleming odkrył, że szczep bakterii przestaje się rozwijać w pobliżu grzybni.* (ISJP)
- (26) *Einstein odkrył, że $E = mc^2$.*
- (27) *Widzicie go! Amerykę odkrył.* (NKJP)
- (28) *Przeciwnicy nie odkryli jeszcze wszystkich swoich kart.* (NKJP)
- (29) *Od pięciu lat się przyjaźnimy, a nigdy nie odkrył przede mną swojej duszy.* (NKJP)
- (30) *Odkryła mu serce, wyznała, że od dawna kocha Karola i zamierza opuścić męża.* (SSG)

2. Jednostki leksykalne z segmentem graficznym *odkryć*

Na podstawie tekstowych wystąpień napisu *odkryć*, posiłkując się testem klasy substytucyjnej (szerzej: Bogusławski 1976; Grochowski 1982), mógłbym wyodrębnić przeszło kilkanaście nie zawsze synonimicznych i jednoznacznych jednostek języ-

ka. Poszczególne z nich odsyłają do zjawisk percepcyjnych i epistemicznych, w tym do świata uczuć i talentów, a także przygodnych faktów i ponadczasowych idei.

W pierwszej kolejności wyłączę z analizy ciągi interpretowane tradycyjnie jako związki frazeologiczne, por. (27)–(30). W drugiej kolejności poza zasięgiem rozważań pozostawię wszystkie leksemy, które implikują lewostronnie argument inny niż osobowy agens, por. (4) i (21). Po trzecie, mojej uwagi nie będą zajmowały czasowniki konotujące prawostronnie frazy nominalne w celowniku lub frazy przyimkowo-nominalne, tj. frazy wyrażające argument osobowy, na przykład w roli beneficjenta, por. (1), (4), (9), (10), (12), (13). Pozostałe czasowniki z segmentem *odkryć* w swoim prawostronnym sąsiedztwie otwierają miejsca na frazy: odnoszące się do obiektów zlokalizowanych w przestrzeni, zdarzeń rozgrywających się w czasie oraz idei bytujących poza czasem i przestrzenią. Frazy te najczęściej przyjmują postać bądź fraz zdaniowych (właściwych lub pytajno-zależnych), bądź fraz nominalnych w bierniku (nierzadko nominalizacji i kondensacji). Interesujące mnie jednostki leksykalne, w odróżnieniu od pozostałych wyrażań, otwierają miejsca na frazy zdaniowe, rzadziej: równoważne im frazy nominalne w bierniku, nazywające usytuowane poza przestrzenią i czasem sądy (sensy, propozycje, sytuacje, przedmioty intencjonalne, funkcje ze światów możliwych w wartości prawdziwościowe), por. (18)–(26), oprócz przykładu (21). Wstępnie, na podstawie zgromadzonego materiału, mogę wyodrębnić dwie równokształtne jednostki słownikowe, które występują w wykluczających się kontekstach temporalnych (aktualnych i nieaktualnych), co niechybnie dowodzi tego, że nie są one synonimami (mimo to stale będą je ze sobą zestawiał), por. także (68) i (71):

(31) *Einstein odkrył, że $E = mc^2$.*

(32) *Einstein odkrył, że sufit przecieka.*

(33) **Einstein odkrył, że $E = mc^2$ i że kran przecieka.*

Odtąd przedmiot moich dociekań będzie stanowił wyłącznie czasownik propozycjonalny (prymarnie lub sekundarnie) *x odkrył, że q* / *x odkrył y_q*, użyty w zdaniach typu:

(34) *Einstein odkrył, że $E = mc^2$.*

(35) *Einstein odkrył, że energia i masa są sobie równoważne.*

(36) *Einstein odkrył równoważność masy i energii.*

(37) *Einstein odkrył zasadę równoważności masy i energii.*

3. Struktura tematyczno-rematyczna zdań z czasownikiem *x odkrył, że q*

W zdaniach z czasownikiem *x odkrył, że q* naturalny, najmniej nacechowany i niekontrastywny akcent zdaniowy pada na predykat. W związku z tym temat zdania rozpada się na część nadrzędną i podrzędną, obejmując sytuujące się w rzeczywistości pozajęzykowej indywiduum, tj. odkrywcę, oraz strukturę propozycjonalną wziętą pod kąt jej znaczenia, czyli treść odkrycia (tytułowe wyrażenie wyrażnie

przejawia więc charakter metatekstowy). Remat zdania wyznacza predykat nazywający zmiany, jakie zaszły w systemie wiedzy stematyzowanego podmiotu:

(38) *Einstein* *ODKRYŁ*, że $E = mc^2$. ‘Jeśli chodzi o Einsteina i o to, że $E = mc^2$, to on to odkrył’.

W zdaniach z czasownikiem *x odkrył*, że *q* akcent zdaniowy nie jest jednak nierozdzielnie związany z predykatem: może również kłaść się na dopełnieniu propozycjonalnym, na przykład w wypowiedziach replikujących (na podstawie: Danielewiczowa 1996; 2002). Przeniesienie w zdaniu środka ciężkości z predykatu na propozycję wywołuje jednak zmiany wyłącznie w tematyczno-rematycznej hierarchii i nie wprowadza żadnych znaczeniowych naddatków. W swoich analizach uwzględniłam aktualne rozczłonkowanie zdań z czasownikiem *x odkrył*, że *q* w ich zwykłym i naturalnym uporządkowaniu.

3.1. *Dictum* tematyczne

Dictum tematyczne obejmuje zarówno temat zdania (nadrzędny i podrzędny), jak i ogół jego presupozycji (szerzej: Bogusławski 1977; Danielewiczowa 1996). W zdaniach z czasownikiem *x odkrył*, że *q* implikuje się, zarówno pod asercją, jak i pod negacją, kilka sądów.

Po pierwsze, czasownik *x odkrył*, że *q* odznacza się dwupodmiotowością (Danielewiczowa 2002: 76–86). Z jednej strony, wyrażenie to wprowadza w roli odkrywcy osobowy podmiot, z drugiej strony, nad poprawnym użyciem leksemu czuwa kompetentny i wszechwiedzący nadawca. Te dwie postaci dysponują zróżnicowaną wiedzą o świecie, z wyraźnie zaznaczającą się przewagą nadawcy. To podwójne zapodmiotowienie ukazują dwa zdania, z których pierwsze odkrywa perspektywę nadawcy, natomiast drugie – punkt widzenia podmiotu:

(39) *Einstein, który odkrył, że $E = mc^2$, nie dokonał tego jako pierwszy człowiek.

(40) *Einstein*, gdy odkrył, że $E = mc^2$, nie wiedział, czy ktoś inny przed nim już tego dokonał, czy nie.

Po drugie, czasownik *x odkrył*, że *q* presuponuje uprzednią w stosunku do aktu odkrycia niewiedzę podmiotu:

(41) *Einstein odkrył/nie odkrył*, że $E = mc^2$ → Einstein nie wiedział wcześniej, że $E = mc^2$.

Po trzecie, czasownik *x odkrył*, że *q* jest predykatem faktywnym, tj. presuponuje z perspektywy nadawcy prawdziwość dopełnienia zdaniowego:

(42) *Einstein odkrył/nie odkrył*, że $E = mc^2$. → Prawdą jest, że $E = mc^2$.

Siłą rzeczy, rozważany predykat nie akceptuje zdań syntetycznie fałszywych:

(43) **Einstein odkrył/nie odkrył*, że Warszawa leży nad Wołgą.

Co istotne, czasownik *x odkrył*, że *q*, użyty dosłownie, nie otwiera również miejsc dla zdań analitycznie prawdziwych i ich negacji:

(44) **Einstein odkrył/nie odkrył*, że każdy dziadek jest ojcem.

(45) **Einstein odkrył/nie odkrył*, że jego żona jednocześnie jest w ciąży i nie jest w ciąży.

Sądy analityczne *a priori*, w przeciwieństwie do sądów syntetycznych *a posteriori*, stanowią przedmiot wiedzy każdego człowieka. Czasownik *x odkrył, że q* z konieczności nie może więc implikować sądów analitycznie prawdziwych. W przeciwnym razie, paradoksalnie, odkrywalibyśmy, tj. zaczynalibyśmy nagle wiedzieć, to, co już wiemy. Czasownik *x odkrył, że q* akceptuje wyłącznie zdania syntetyczne, których prawdziwość odkrywa się w drodze weryfikacji, porównując ich treść z rzeczywistością.

Po czwarte, czasownik *x odkrył, że q* narzuca propozycji restryktywną charakterystykę czasową, dopuszcza wyłącznie sądy omnitemporalne, sytuujące się w Popperowskim trzecim świecie myśli zobjektywizowanej lub Fregowskim trzecim królestwie myśli obiektywnej:

(46) *Einstein odkrył/nie odkrył, że $E = mc^2$* → Zawsze i wszędzie $E = mc^2$.

(47) *Einstein odkrył/nie odkrył, że sufit przecieka* → *Zawsze i wszędzie sufit przecieka.

Po piąte, czasownik *x odkrył, że q* zakłada ocenę treści propozycjonalnych pod kątem ich powszechnej ważności:

(48) *Einstein odkrył/nie odkrył, że $E = mc^2$* → Jest ważne dla każdego / dotyczy każdego, że $E = mc^2$.

(49) *Einstein odkrył/nie odkrył, że sufit przecieka* → *Jest ważne dla każdego / dotyczy każdego, że sufit przecieka.

Wszystkie wydzielone w toku analizy, presuponowane składniki znajdują swoje miejsce w reprezentacji semantycznej, w *dictum* tematycznym.

3.2. *Dictum* rematyczne

Dictum rematyczne obejmuje to, co za pomocą wyrażenia zostało bezpośrednio o czymś powiedziane (Grochowski 1982: 46). W zdaniach z czasownikiem *x odkrył, że q* implikuje się, pod groźbą sprzeczności, kilka składników pojęciowych, między innymi czynność, zdarzenie, inferencję i ekskluzywność.

Po pierwsze, przypuszczam, że czasownik *x odkrył, że q* pociąga sens ‘robić coś (z czymś)’. Przemawiają za tym wewnętrznie sprzeczne koniunkcje:

(50) **Einstein odkrył, że $E = mc^2$, ale dosłownie nic nie zrobił, nawet palcem nie kiwnął, żeby się czegoś nowego o masie i energii dowiedzieć.*

(51) **Einstein odkrył, że $E = mc^2$, ale w ogóle nie starał się, nawet nie próbował nic zrobić, żeby do tego dojść, żeby to osiągnąć.*

Hipotezę tę mogę podeprzeć, posiłkując się testem, który zakłada, że nie jest możliwe, aby podmiot zarazem wykonywał jakąś czynność i znajdował się w jakimś stanie:

(52) *Einstein, wnikając w strukturę materii, odkrył, że $E = mc^2$.*

(53) **Einstein, wnikając w strukturę materii, mniema/sądzi/twierdzi/uważa, że $E = mc^2$.*

Co istotne, czasownik *x odkrył, że q* nie nazywa wyłącznie czynności (o czym dalej), ponieważ nie przyjmuje w zdaniu charakterystyk odnoszących się do czasu lub sposobu jej wykonania:

(54) *Co przed chwilą zrobił Einstein? – *Usiadł w fotelu i odkrył, że $E = mc^2$.*

(55) **Einstein przez cały dzień odkrył, że $E = mc^2$.*

(56) **Einstein z łatwością/z trudem odkrył, że $E = mc^2$.*

(57) **Einsteinie, odkryj, że $E = mc^2$.*

Po drugie, stawiam hipotezę, że czasownik fazowy *x odkrył, że q* nierozzerwalnie związany jest z pojęciem (stanem) ‘wiedzy’, a konkretniej z jej nagłym przyrostem, z gwałtownym przejściem od niewiedzy do wiedzy:

(58) **Einstein, jakkolwiek odkrył, że $E = mc^2$, wcale tego nie wie.*

(59) **Einstein, chociaż odkrył, że $E = mc^2$, sam przyznaje, że tego nie wie.*

(60) **Einstein, który odkrył, że $E = mc^2$, wciąż nie wie, czy tak jest, czy nie.*

(61) **Einstein odkrył, że $E = mc^2$, ale nie dowiedział się niczego nowego o masie i o energii.*

(62) **Einstein odkrył, że $E = mc^2$, ale nieprawda, że w pewnym momencie/nagle zaczął to wiedzieć.*

(63) **Einstein powoli/stopniowo odkrył, że $E = mc^2$.*

Odkrywszy coś, wiemy znaczenie więcej, niż wiedzieliśmy na początku. W wypadku czasownika *x odkrył, że q* nie jest tak, że to, co odkryliśmy, było nam wcześniej jakoś wiadome, lecz chwilowo pozostawało nieuświadomione w tle naszych intelektualnych poszukiwań (Danielewiczowa 2002: 95), por. czasownik *x wynioskował z czegoś_p coś_q*. Decydującą rolę może tu odegrać test, który zakłada, że niemożliwa jest w języku sytuacja, gdy poprzednik jest epistemicznie silniejszy od następnika:

(64) *Einstein wie, że $E = mc^2$, ściślej rzecz biorąc, odkrył to.*

(65) *Einstein odkrył, że $E = mc^2$, precyzyjniej rzecz ujmując, wie to.*

Co istotne, czasownik dokonany *x odkrył, że q*, w opozycji do swego homonimicznego odpowiednika, nie tworzy pary aspektowej, co pozwala wnosić, iż nazywa on również, poza czynnością, zdarzenie umysłowe: ‘dowiedzenie się czegoś’, pośrednio zależne od czynności podejmowanych przez podmiot:

(66) *Einstein odkrył, że $E = mc^2$ → *Einstein stale odkrywał, że $E = mc^2$.*

(67) *Einstein odkrył, że sufit przecieka → Einstein stale odkrywał, że sufit przecieka.*

W związku z tym, co dotąd zostało powiedziane, na tym etapie badań mogę przyporządkować czasownikowi *x odkrył, że q* następującą paralokucję: ‘*x* zrobił coś, dzięki czemu dowiedział się, że *q*’. Nie byłoby to jednak do końca zgodne z prawdą.

Po trzecie więc, stawiam hipotezę, że czasownik *x odkrył, że q*, w opozycji do swojego bliskoznacznika, zawiera w strukturze semantycznej pierwiastek rozumowania. Wyrażenie to wyklucza bowiem jako źródło poznania: percepcję, objawienie i wiedzę z drugiej ręki, natomiast dopuszcza konteksty inferencyjne:

(68) *Einstein odkrył, że $E = mc^2$. *Widział to na własne oczy, ale: Einstein odkrył, że sufit przecieka. Widział to na własne oczy.*

(69) *Einstein odkrył, że $E = mc^2$. *Dowiedział się o tym z ust kolegów.*

(70) *Einstein odkrył, że $E = mc^2$. *Zostało mu to objawione przez Boga.*

(71) *Einstein odkrył, że $E = mc^2$. Doszedł do tego w drodze rozumowania, ale: Einstein odkrył, że sufit przecieka. ? Doszedł do tego w drodze rozumowania, domyślił się tego, na przykład na podstawie obserwacji.*

Czasownik *x odkrył, że q* , w opozycji do swojego równokształtnego odpowiednika, nie oznacza więc aktu poznania bezpośredniego, lecz nazywa poznanie pośrednie przez rozumowanie. Dobitnie pokazują to inne, skonstruowane naprędce przykłady:

(72) *Darwin odkrył, że gatunki ewoluują w drodze doboru naturalnego. *Widział to na własne oczy.*

(73) *Darwin odkrył, że zięby na wyspach Galapagos różnią się od siebie kształtami dziobów. Widział to na własne oczy.*

(74) *Darwin odkrył, że gatunki ewoluują w drodze doboru naturalnego. Doszedł do tego w drodze rozumowania, domyślił się tego, na przykład na podstawie obserwacji.*

(75) *Darwin odkrył, że zięby na wyspach Galapagos różnią się od siebie kształtami dziobów. *Doszedł do tego w drodze rozumowania, domyślił się tego, na przykład na podstawie obserwacji.*

Czasownik rozumowania *x odkrył, że q* , w odróżnieniu od swego percepcyjnego bliskoznacznika, implikuje obiektywną, w ocenie nadawcy, relację wynikania między racją a następstwem; sugeruje również w roli racji (przesłanki) rozumowania wiedzę podmiotu, będącą rezultatem nadrzędnej czynności:

(76) *Einstein odkrył, że $E = mc^2$. *Nic na to jednak nie wskazuje, nic za tym nie przemawia.*

(77) *Einstein odkrył, że $E = mc^2$. *Nie ma jednak żadnych podstaw, by tak twierdzić.*

(78) **Einstein odkrył, że $E = mc^2$, ale nie wie niczego/o niczym, co by na to wskazywało, co by za tym przemawiało, z czego by to wynikało.*

Po czwarte wreszcie, czasownik *x odkrył, że q* implikuje uprzednią w stosunku do aktu odkrycia powszechną niewiedzę, sytuując podmiot w roli odkrywcy (nawet jeśli on sam nie do końca zdaje sobie z tego sprawę):

(79) **Einstein odkrył, że $E = mc^2$, ale inni wiedzieli to już dawno przed nim.*

(80) **Einstein odkrył, że $E = mc^2$, mimo iż ktoś wiedział to już wcześniej.*

Co istotne, odkryć coś, w eksplikowanym tutaj sensie, można tylko raz, a to, co zostało odkryte, nie podlega wątpliwości i zanegowaniu. Odkrycie ma przeto charakter pierwszorazowy i raz na zawsze zmienia świat:

(81) **Einstein pięć razy odkrył, że $E = mc^2$.*

(82) **Einstein jako szósty fizyk z kolei odkrył, że $E = mc^2$.*

(83) *Einstein odkrył, że $E = mc^2$, ale inni fizycy podważyli to odkrycie.

(84) *Einstein niezgodnie z prawdą odkrył, że $E = mc^2$.

Podsumowując: czasownik *x odkrył, że q* klasyfikuję (zob: Grzegorzczkowska 2001: 105–109) jako predykat dynamiczny, ze zmianą stanu (mutacja), ukierunkowany na cel (teliczny), kontrolowany (ze świadomością działającego), zorientowany na obiekt (na zewnątrz działającego). Tytułowe wyrażenie ujmuje akcję jako jednokrotną, momentalną, z silnie zaznaczonym początkiem.

4. Reprezentacja semantyczna

Na podstawie wysuniętych hipotez i nieudanych prób ich falsyfikacji proponuję wstępną reprezentację semantyczną jednostki leksykalnej *x odkrył, że q*.

[temat] *x*, ‘*q*’

[tematyczne *dictum*] są takie, że:

(i) *q* jest prawdziwe zawsze i wszędzie, ale nie wynika ze wszystkiego,

(ii) *q* jest ważne (w jakiś sposób) dla każdego,

(iii) *x*, który wiedział był o sobie, że nie wie, czy *q*, czy $\sim q$,

[remat]

(i) zrobił coś, dzięki czemu zaczął wiedzieć, że $q \approx$ zrobił coś, dzięki czemu dowiedział się czegoś_p, z czego domyślił się, że *q*;

(ii) nieprawda, że istnieje $y \neq x$ taki, że *y* wiedział był (przed *x*), że *q*.

W kolejnym rozdziale do opisu semantyki i składni czasownika *odkryć*, użytego w zdaniach typu *Einstein odkrył, że $E = mc^2$* , zaaplikuję model „Sens ↔ Tekst”.

5. Semantyczno-składniowe właściwości zdań z czasownikiem *x odkrył, że q*

Model syntezy i analizy obejmuje dwa zsynchronizowane moduły: słownik objaśniająco-kombinatoryczny oraz reguły parafrazowania (na podstawie: Apresjan et al. 1971; 1972; 2000).

Słownik objaśniająco-kombinatoryczny obejmuje artykuły hasłowe opisujące wyrazy ze względu na ich znaczenie, rekcję i przypisane im funkcje leksykalne. Definicję słownikową wyjściowego wyrazu i bazową strukturę głębinowo-syntaktyczną (BSGS) opartego na nim zdania konstruuje się w oparciu o semantyczno-naturalny język mnożników *Basic*. Model rekcji podaje z kolei semantyczne i morfosyntaktyczne atrybuty wyrazu. Na przykład: predykat *odkryć*, użyty w zdaniu *Einstein odkrył, że $E = mc^2$* , otwiera trzy miejsca: jedno dla nazwy przedmiotu *A* o wartości *Sub* i dwa dla nazw predykatów *B* i *C* o wartościach: *Content + Is* i *Content + Result*. Walencje *Sub* i *Content + Result* odznaczają się przy tym silną rekcją semantyczną i syntaktyczną, natomiast walencja *Content + Is* charakteryzuje się słabą rekcją semantyczną i zerową syntaktyczną. Przypisuje się im także zróżnicowane morfosyntaktyczne realizacje. Słownik objaśniająco-kombinatoryczny odnotowuje również łączliwość leksykalną wyrazu: systemową i tekstową. Zdolność wyrazu do

wstępowania w związki z innymi wyrazami wyrażają funkcje leksykalne: zamiany i parametry. Poniżej wyznaczam wybrane funkcje leksykalne dla czasownika $x = \text{odkryć}$ i rzeczownika $y = \text{odkrycie}$.

Able₁(x) = odkrywca
 Anti(x) = odkryć (na nowo) Amerykę
 Caus₂A₀(x) = odkryty
 Conv(x) = zostać odkrytym
 Gener(x) = dowiedzieć się, poznać
 Qual(x) = znany
 S₀(x) = odkrycie₁ ‘to, że A odkrył B’
 S₁(x) = odkrywca, odkrywczynie
 S₂(x) = odkrycie₂ ‘rezultat tego, że A odkrył B’
 S_{mod}(x) = badanie
 S_{res}(x) = odkrycie₂
 S_{usual}^{instr}(x) = mózg
 AntiFactLabor(y) = poddać w wątpliwość
 AntiFactOper₂(y) = kwestionować, podważać
 AntiManif(y) = zataić
 Caus(y) = odkryć
 CausOper₁(y) = dokonać odkrycia, zrobić odkrycie
 CausOper₂(y) = doprowadzić do
 Conv(y) = zostać odkrytym przez A Copul(y) = być
 Fact(y) = dokonać się
 Func₀(y) = (istnieje) A odkrycie B
 Func₁(y) = odkrycie B zostało dokonane przez A Func₂(y) = odkrycie A dotyczy/odnosi się do/
 wiąże się z B
 Magn(y) = doniosłe, epokowe, genialne, nieoczekiwane, niespodziewane, niezwykle, przełomowe, rewelacyjne, sensacyjne, wielkie, wspaniałe, zaskakujące, zdumiewające
 ManifOper₁(y) = ogłosić/przedstawić/ujawnić
 Pred(x) = Copul(y) + y = być odkryciem A, być odkrywcą B
 S₀IncepOper₁(y) = droga wiodąca do
 Ver(y) = ciekawe, ważne, najnowsze

Reguły parafrazowania przyporządkowują reprezentacji semantycznej wyrazu klasę wzajemnie synonimicznych zdań języka naturalnego. Reguły parafrazowania, najpierw leksykalne, następnie syntaktyczne, działają w ten sposób, że funkcje leksykalne w BSGS otrzymują swoje słownikowe korelaty, a struktury składniowe derywowanych struktur głębinowo-syntaktycznych modeluje się, przeprowadzając operacje na drzewach. Leksykalne reguły parafrazowania, w oparciu o mechanizm funkcji leksykalnych, dostarczają środków przekształceń, dopuszczalnych dla określonych węzłów w BSGS, na przykład dla $x = \text{odkryć}$ w zdaniu *Einstein odkrył, że $E = mc^2$* :

1. $x \leftrightarrow \text{Oper}_1 \rightarrow S_0(x)$, np. A dokonał odkrycia B.
2. $x \leftrightarrow \text{Func}_1 \rightarrow S_0(x)$, np. Odkrycie B zostało dokonane przez A.
3. $x \leftrightarrow \text{Func}_2 \rightarrow S_0(x)$, np. Odkrycie A dotyczy B.
4. $x \leftrightarrow \text{Func}_0 \rightarrow S_0(x)$, np. Istnieje A odkrycie B.
5. $x \leftrightarrow \text{Conv}(x)$, np. B zostało odkryte przez A.
6. $x \leftrightarrow \text{Copul}(x)$, np. A jest odkrywcą B, B jest odkryciem A.

Leksykalne reguły parafrazowania rejestrują semantyczną ekwiwalencję sensu wyrażonego za pomocą różnych funkcji leksykalnych, np. $Oper_i \rightarrow S_0(x) = Func_i \rightarrow S_0(x) = Conv(x) = Copul(x)$. Syntaktyczne reguły parafrazowania otrzymują na wejściu formuły stanowiące rezultat przekształceń w zbiorze leksykalnych reguł parafrazowania. Formuły te zostają ostatecznie poddane składniowej przebudowie:

1. $x \rightarrow A, B \leftrightarrow Oper_1 \rightarrow A, [S_0(x) \rightarrow B]$
2. $x \rightarrow A, B \leftrightarrow Func_1 \rightarrow [S_0(x) \rightarrow B], A$ 3. $x \rightarrow A, B \leftrightarrow Func_2 \rightarrow [S_0(x) \rightarrow A], B$
4. $x \rightarrow A, B \leftrightarrow Func_0 \rightarrow S_0(x) \rightarrow A, B$
5. $x \rightarrow A, B \leftrightarrow Conv \rightarrow B, A$ 6. $x \rightarrow A, B \leftrightarrow Copul \rightarrow A, [S_1(x) \rightarrow B]$ lub $Copul \rightarrow B, [S_2(x) \rightarrow A]$

Po podstawieniu w miejsca zmiennych elementów leksykonu otrzymujemy poprawne gramatycznie i równoznaczne znaczeniowo zdania języka naturalnego:

1. *Einstein dokonał odkrycia, że $E = mc^2$.*
2. *Odkrycie (tego, że) $E = mc^2$ zostało dokonane przez Einsteina.*
3. *Odkrycie Einsteina dotyczy (tego, że) $E = mc^2$.*
4. *(Istnieje) Einsteina odkrycie (tego, że) $E = mc^2$.*
5. *(To, że) $E = mc^2$ zostało odkryte przez Einsteina.*
6. *Einstein jest odkrywca (tego, że) $E = mc^2$. / (To, że) $E = mc^2$ jest odkryciem Einsteina.*

Podsumowanie

Niniejsza praca stanowi drobny wkład w badania nad czasownikami rozumowania. Proponowane rozwiązania traktuję jako wstępne i prowizoryczne. Wyniki, jakie przedstawiam, traktuję jako robocze hipotezy, które oparły się jak dotąd falsyfikacji. Rzecz jasna, wymagają one sprawdzenia w toku dalszych badań. W przyszłości w dalszym ciągu zamierzam dekomponować struktury znaczeniowe kolejnych czasowników rozumowania; planuję również szerzej porównać zalety i wady poszczególnych strategii opisu.

Literatura

- APRESJAN J. D., 1971, *Koncepcje i metody współczesnej lingwistyki strukturalnej (Zarys problematyki)*, Warszawa.
- APRESJAN J. D., 2000, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, Wrocław.
- APRESJAN J. D., MIELCZUK I. A., ŻOLKOWSKI A. K., 1972, *Próba objaśniająco-kombinatorycznego słownika języka rosyjskiego*, [w:] A. Wierzbicka (red.), *Semantyka i słownik*, Wrocław, s. 79–93.
- BOGUSŁAWSKI A., 1976, *O zasadach rejestracji jednostek języka*, „Poradnik Językowy” z. 8, s. 356–364.
- BOGUSŁAWSKI A., 1977, *Problems of the Thematic-Rhematic Structure of Sentences*, Warszawa.
- DANIELEWICZOWA M., 1996, *O znaczeniu zdań pytajnych w języku polskim*, Warszawa.
- DANIELEWICZOWA M., 2002, *Wiedza i niewiedza. Studium polskich czasowników epistemicznych*, Warszawa.

- GROCHOWSKI M., 1982, *Zarys leksykologii i leksykografii. Zagadnienia synchroniczne*, Toruń.
- GRZEGORCZYKOWA R., 2001, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa.
- ISJP: M. Bańko (red.), *Inny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa 2000.
- NKJP: *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, <http://nkjp.pl> [online].
- PSWP: H. Zgólkowa (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 1–50, Poznań 1994–2005.
- SJPD: W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, Warszawa 1958–1969.
- SSG: K. Polański (red.), *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich*, t. 1–5, Wrocław 1980–1992.
- USJP: S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa 2003.

Semantic and syntactic description of a verb *ODKRYĆ* Summary

The author of the paper aims at providing a description of lexical units containing the segment *odkryć* with respect to their structure and meaning. The method of analysis is based on putting forward hypotheses in the form of analytical implications and subjecting them to falsification by bringing them down to contradiction. The content of the paper focuses on issues relating to reconstruction of the form of lexical units (on the basis of segment and supra-segment signals) and reconstruction of the hierarchy of meaningful components. In close relationship with the content of the analyzed terms, discussion is presented on the following notions: ‘zrobić coś’, ‘wynikać’ and ‘wiedzieć’. The author tries to prove that those components belong to the semantic structure of the examined phrase; he also proposes a preliminary explication of meanings in the terms of natural semantic meta-language.